

BEVEZETÉS

A nagyszótár tipográfiailag új, könnyebben olvasható formában, a kétkötetes változat helyett a könnyebben kezelhető egy kötetben jelent meg.

A szóanyag

Egy nagyszótárral szemben az elvárások is nagyok és sokrétűek. Fordítók, tolmácsok, a különböző tudományok, a műszaki és gazdasági élet ágazatainak szakemberei szeretnék megtalálni benne az őket érdeklő szavakat és kifejezéseket. A francia–magyar nagyszótár – neve ellenére – nem tartalmazza a francia nyelv teljes szókincsét. Ennek összegyűjtése lehetetlen feladat, mivel a nyelv állandóan fejlődik, szavak ezrei születnek, egyes szakmák, tudományágak (például a szerves kémia) terminológiai állománya százezres nagyságrendű. Bizonyos szakmai igényeket csak az adott területre készített szakszótárak elégíthetnek ki.

A szótár terjedelmi kötöttségei és a nagyszótárral szemben támasztott igények között ellentmondás van. Ezt úgy próbáltuk feloldani, hogy mintegy ötven témakör szókincsét kibővítettük, modernizáltuk vagy teljesen új területként felvettük a szótárba: állattan, atomkutatás, borászat, csillagászat, diplomácia, egyház (vallás, Biblia), fényképészet, film, fizika, gazdaság, geológia, informatika, játékok, jog, katonaság, matematika, média, meteorológia, mezőgazdaság, néprajz, növénytan, orvostudomány, politika, pszichológia, sport, történettudomány, zene. A francia szótárszerkesztési gyakorlat az, hogy egy tízévenkénti szótárfelújítás során 4–5000 szóval gazdagítják a szótár címszóállományát. A szótár jelenlegi kiadásában megközelítőleg 25 000 új szót vagy jelentést vittünk be az állományba. Új szócikként jelenik meg a szótárban több ezer nyelvújítási szó. Ezek a francia nyelv minőségét és hagyományait megőrizni kívánó tudatos nyelvpolitika eredményei. Franciaországban minden minisztérium mellett terminológiai bizottságok működnek, figyelemmel kísérik az egyes szakterületeken megjelenő idegen (főleg amerikai angol eredetű) szavakat, és ezekre franciásított változatot javasolnak. Az általánosan elfogadott szavakat a hivatalos közlönyben (*Journal officiel*) közzéteszik, és az itt megjelentetett szólista használata kötelező – az érvényes nyelvi törvény alapján (négy ilyen született az elmúlt évszázadok alatt) a hivatalos kiadványokban.

A magánkézben lévő írott és elektronikus média ezeket az ajánlásokat nem mindig veszi figyelembe, ennek ellenére a nyelvújító erőfeszítések nagyon eredményesnek bizonyultak. Ma már Franciaországban a *hardware*, *software*, *computer* helyett mindenki a *matériel*, *logiciel*, *ordinateur*, az *overbooking* helyett a *surréservation* szavakat használja. Nagyon sok új szó született: *ludothèque* – játszóház, *coentreprise* – közös vállalat, *publiphone* – kártyás telefonfülke, a *biodégradable* – természetbarát (csomagolóanyag), *pépinière d'entreprises* – inkubátorház. Mindezeket az új szavakat megtalálja a szótár használója ebben az új kiadásban. Az új szócikkek mellett több ezer helyen megadjuk a szótárban már megtalálható szavak új jelentését: pl. a *balancier* szónál a *bejáró*, *ingázó* jelentést, a *bureau* szónál a *bureau paysager* – egyterű iroda jelentést. Másutt egyszerűen egy adott szó logikusan odaillő párját pótoltuk, pl. a *lève-tôt* – korán kelő mellé bevittük a hiányzó *lève-tard* – későn kelő szót.

Említésre méltó újdonsága a szótárnak, hogy a szóanyagot a francia nyelv Franciaországon kívüli változatainak szókincséből vett válogatással bővítettük. Régebben ezeket a szavakat regionalizmusoknak tartották és külön szótárakban gyűjtötték őket. A politikai, technikai és kulturális együttműködésre épülő frankofon mozgalom 1965 óta jelentős helyet foglal el a világban mint nyelvi alapon szerveződött nemzetközösség. Ez a helyzet felértékelte a regionalizmusokat. Belgium, Svájc és Kanada mellett, ahol a franciát közel 13 millió ember beszéli anyanyelvként, számos afrikai állam hivatalos vagy egyik hivatalos nyelve a francia, másutt kiemelt szerepet játszik az oktatás, a közigazgatás vagy a nemzetközi kapcsolatok területén. Több mint harminc országban 130 millió ember tekinthető frankofonnak. Ezeknek az országoknak a frankofon lakossága a francia nyelv társtulajdonosának tartja magát.

Még nem készült úgynevezett pánfrankofon szótár. Mi ebbe az irányba tettünk egy kis lépést, követve egyes francia szótárkiadók legújabb gyakorlatát, de bővebb példaanyaggal illusztrálva az egyes területekre jellemző nyelvhasználatot. Nem az egzotikus szavakat idézzük, hanem a „de bon aloi” jelzővel illetett, azaz a minőségileg kifogástalan szavakból és kifejezésekből készült válogatás kapott helyett a szótárban. Kellemes szellemi élmény, ha az ember felfedezi, hogy ugyanazt a dolgot ugyanazon a nyelven mennyire eltérő módon lehet kifejezni különböző országokban. Álljon itt egyetlen példa ennek illusztrálására: annak, ami egy norma szerinti francia nyelven *s'absenter d'un cours* (távol marad az órától, azaz lóg az órától), Franciaországban bizalmas nyelvi szinten *sécher un cours* vagy *faire l'école buissonnière* (szó szerint: a bokoriskolába jár), Belgiumban *bossen* (etimológiailag a bozótban jár), Svájcban *courber* (letér az egyenes útról) felel meg. Egy ilyen kis nyelvi földrajz hozzásegít bennünket ahhoz, hogy jobban megértsük, hogy a *kitérő* kifejezésére a franciák miért a *faire le chemin des écoliers* (szó szerint az iskolások útjára lép) szó szerkezetet használják.

A szavak avultságának kérdése. A szótárból jelentős számban töröltünk elavult szavakat: rövid életű kifejezéseket, régies és már nem használt szakszavakat, valamint az elmúlt évtizedek politikai életéhez tartozó, megkopott, tartalmát veszített szókincset. Egyes szavak fokozatosan tűnnek el a használatból. Egy nagyszótárnak tartalmaznia kell az átmeneti állapotban lévő szavakat, sőt, ennél többet is. Néhány konkrét példa a francia szóanyagból. A gazdasági-politikai élettel kapcsolatos szavak egy része reform vagy politikai rendszerváltás következtében eltűnik a mindennapi életből, de nem tűnhet el a szótárból, mert átváltozik gazdaságtörténeti szakkifejezéssé (a *dékoulakisation*, a gazdag parasztok ellen folytatott harc szót minden francia forrás tartalmazza, holott nem tekinthető élő szónak). A magyar telefonhírmondó francia megfelelője a *théâtrophone* ötven évvel ezelőtt még benne volt egy francia szótárban. Ma már nincs benne, mivel teljesen elavult szó. Ha mi is törölnénk, a jövő fordítógenerációit hoznánk zavarba, mert a jelentés megoldása nem könnyű. Tekintettel arra, hogy magyar találmányról van szó, a szót meg tartottuk a szótárban. Hasonlóan

jártunk el a klasszikus francia irodalom szókincsének esetében. Rendkívül zavaró lenne, ha Molière-t vagy Corneille-t nem tudná olvasni egy magyar érdeklődő, mert a szótárból hiányoznak a megértésükhöz szükséges legfontosabb szavak. Nem lehetett szó természetesen arról, hogy a 17. századi szókincset is felvegyük, de ott, ahol a szó némi jelentésmódosulással élt tovább, néhány száz esetben megadtuk a régi jelentést is, például a *corbillard* mai jelentése *gyáskocsi*, régi jelentése *díszes hintó*, a *dénigrement* mai jelentése pejoratív: *ócsárlás, leszólás*, régi jelentése: *szegénység, nyomor*. Ezeket a jelentéseket *rég* (régies) címkével láttuk el.

A francia szótárszerkesztési hagyományban még mindig dominál a klasszikus szerzők műveiből vett idézettel való jelentésillusztrálás. Ettől a hagyománytól már a szótár első kiadásában is jelentősen eltért a szerkesztő. Mi ezt a gyakorlatot tovább erősítettük, előnyben részesítve a mindennapi életben használt kurrens fordulatokat.

A szavak minősítése

A szavak minősítése (a szóhasználat címkézése) a stílusra (bizalmas, tréfás, argó, irodalmi, választékos), a szó regionális használatára (svájci, belgiumi, kanadai, afrikai francia) vagy szakmai jelentésére (orvostudomány, mezőgazdaság, műszaki élet stb.) vonatkozik.

Amikor a szó pontos használata igényelte, zárójelben rövid magyarázatot fűztünk a jelentéshez.

A stílusminősítések kérdése minden nyelvben, így a franciában is bonyolult. Ez abból is látszik, hogy az egyes nemzeti szótárak sem egységesek egy-egy szó jelölését illetően. Különösen sok az ellentmondás az argó (argot), népi (populaire), pejoratív (péjoratif) címkék alkalmazása során. Ennek többek között az az oka, hogy a francia nyelvi norma fogalma jelentősen megváltozott az utóbbi negyven évben. A külföldön terjesztett úgynevezett „nemzetközi francia” norma alapjául a párizsi középosztálybeli, művelt polgár által beszélt francia nyelvváltozat szolgál. Ez a nyelvváltozat mutatja a legnagyobb változást az utóbbi évtizedekben. Fogékonyabb lett a neologizmusok iránt, könnyebben fogadja el a régen argotikusnak minősített szavakat, a bizalmas kategóriába betört az ifjúsági nyelv, nagyobb szabadsággal használ régen kimondottan durvának minősített szavakat és kifejezéseket. Erre a fejlődésre utalt egyik anyanyelvi lektorunk, aki egy szócikknél kiegészítő adatot közölt a kéziratban a megjegyzéssel, hogy „az nagyon csúnya, de mindennap hallom, és én is használom”.

Bizonyos szavaknál felmerült egy új, „tabu” minősítés bevezetésének gondolata is, de ezt elvetettük, mert nem kívánunk erkölcsi ítéletet hozni, cenzori szerepet játszani a szavakkal kapcsolatban. Az ilyen szavak esetében a *durva* vagy *pej* (pejoratív) minősítést alkalmazzuk, a használóra bízva annak eldöntését, hogy passzív szókincsében őrzi meg a szót vagy aktivizálja azt.

A szócikkek felépítése

Minden címszónál feltüntetjük a szófajt (*i*=ige, *fn*=főnév, *mn*=melléknév stb.) és a legfontosabb nyelvtani információkat: *h*=hímnem, *n*=nőnem, rendhagyó többes szám. Az egyes jelentéseket arab számokkal tagoljuk, ahol szükséges példamondatokkal illusztrálva a jelentésárnyalatokat. A homonimákat külön címszóként számozva jelöljük: **foudre**¹, **foudre**².

a) Főnév

A főnéveknél jelöljük a szófajt (*fn*=főnév), a szó nyelvtani nemét (*h*=hímnem, *n*=nőnem), a rendhagyó többes számot (**travail** *t sz -aux*). A csak többes számban használt főnéveknél (pluralia tantum) a (*t sz*) jelzést alkalmazzuk. Az egyedülálló *fn* jelzés arra utal, hogy a főnév mindkét nemben használatos, ha morfológiai eltérés van, ezt az eltérést a jelzés előtt megadjuk (**travailleur -euse** *fn*). A többtagú szavaknál jelöljük a többes szám helyes képzését: **franc-quartier** *h fn t sz francs-quartiers*. Amikor a főnév többes számú alakja azonos az egyes számú alakkal, az *inv* (invariable) jelölést alkalmazzuk.

b) Melléknév

A melléknév szófaji jelölése *mn*. A hímnem és nőnem közötti morfológiai különbségeket feltüntetjük (**fougueux -euse, fourchu -e**).

Amikor a melléknév alakja hímnemben és nőnemben azonos, csak a *mn* jelzést alkalmazzuk. Ha egy szó melléknévi és főnévi funkciót egyaránt betölthet, a *mn/fn* jelölést alkalmazzuk (**francophile** *mn/fn*).

c) Ige

Az igék után található szám az igeragozási típusra utal: **parler** [1] *ts i*. A ragozási táblázatot alább közöljük.

Ha az ige az *être* igével ragozandó, ezt a szám után tüntetjük fel: **partir** [3 *être*] *tn i*.

Amikor az ige ragozása hiányos (verbe défectif), a [*hr*] hiányos ragozás jelölést alkalmazzuk. Ha az ige egyáltalán nem ragozható, a *hr* rövidítés mellett megadjuk a létező alakokat: **forclore** [*hr*] csak infinitif és participe passé forclos.

Az igéket nem a nyelvtankönyvekben megszokott hagyományos osztályozás (a főnévi igenév végződése alapján *-er, -ir, -re, -oir* csoportokra osztás, több száz rendhagyó igeragozást eredményezve) szerint

csoportosítottuk, hanem a modern nyelvtudományi kutatások eredményeként ismertté vált igeragozások alapján történő osztályozást alkalmazzuk. Ezzel a módszerrel 7 igeragozási típust lehet megkülönböztetni a beszélt nyelvben használt igeidőkből használt igeragozások száma szerint. Az irodalmi nyelvben használt teljes igeragozási táblázatok a nyelvtankönyvekben és a külön erre a célra készült igeragozási segédkönyvekben megtalálhatók.

- [1] Az első ragozási típusba tartozik a *-er* végű ige többisége, valamint mintegy húsz *-ir* és *-re* végű ige (*courir/couru, conclure/conclu, inclure/inclus, exclure/exclu, faillir/failli, fuir/fui, frire/frit, ouïr/ouï, rire/ri, sourire/souri*). Az ebbe a csoportba tartozó ige egy igeragozóra építve ragozandók, néhány száz igeigény helyesírási változatként az írott nyelvváltozatban némi módosulás tapasztalható (a *manger*-nál a *g/ge*, az *appuyer*-nél az *ui/uy*). Ez alapvetően nem változtatja meg a ragozási táblázatot. Szótárunk gazdag igeállományából mintegy 6500 ige tartozik ebbe a ragozási csoportba.
- [2] A második csoportba a többi kb. 400 *-er* végű ige (*acheter, employer, payer, répéter* stb.), továbbá a *-re* végű ige többisége (*battre/battu, clore/clos, croire/cru, écrire/écrit, foutre/foutu, interdire/interdit, lire/lu, mettre/mis, plaire/plu, rendre/rendu, rompre/rompu, soustraire/soustrait, suivre/suivi, taire/tu, vaincre/vaincu, vivre/vécu*), valamint néhány *-ir* és *-oir* végű ige (*finir/fini, ouvrir/ouvert, mourir/mort, asseoir/assis, déchoir/déchu, pleuvoir/plu, pourvoir/pourvu, prévoir/prévu, seoir/sis*). Az ebbe az osztályba tartozó ige ragozása két igeragozóra épül.
- [3] A harmadik osztályba kerülnek a három igeragozóval ragozott ige. Számuk mintegy nyolcvan, többségük főnévi igeneve *-re* végződésű (*boire/bu, connaître/connu, croire/cru, dire/dit, coudre/cousu, dissoudre/dissous, joindre/joint, moudre/moulu, plaindre/plaint, prévaloir/prévalu, résoudre/résolu*), de vannak közöttük *-ir-re* végződők is (*acquérir/acquis, dormir/dormi, haïr/haï, partir/parti, servir/servi, vêtir/vêtu*), valamint néhány *-oir* végződésű is (*devoir/dû, émouvoir/ému, recevoir/reçu, voir/vu*).
- [4] A negyedik osztályba a négy igeragozóval rendelkező ige kerülnek. Számuk ötvenre tehető, többségük *-ir* végű és a *venir* mintájára ragozódik, a többi ige részben *-oir* végződésű (*valoir/valu, falloir/fallu, savoir/su*), részben *-re* végű (*prendre/pris* és származékai: *apprendre/appris, entreprendre/entrepris* stb.).
- [5] A *vouloir/voulu* és *pouvoir/pu* tartozik az öt tővel ragozandó osztályba.
- [6] A hat ragozási tővel rendelkező ige száma 12 (*avoir/eu, aller/allé, faire/fallu* és változatai).
- [7] Egyetlen ige, az *être/été* képviseli a hetedik ragozási típust nyolc ragozási tővel.